

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
ИНСТИТУТ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМ. М. Ф. АХУНДОВА

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ИЗУЧЕНИЯ
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

Межвузовский тематический сборник

ҺУМАНИТАР ЕЛМЛАРИНИ
ӨҮРӘНИЛМӘСИННИ
АКТУАЛ ПРОБЛЕМАЛАРИ

Али мәктәпләрдә тәма тик мәғһүзә

THE ACTUAL PROBLEMS
OF STUDY OF HUMANITIES

*The thematic collected articles
among the high schools*

2

БАКУ
* 2000*

АЗƏРБАЈЧАНДА ӨЗƏЛ АЛИ ТƏХСИЛИН БƏ'ЗИ ХҮСУСИЈƏТЛƏРИ

Азəрбајчанда Өзəl али тəхсилдэн сəһбət ачаркən Өзəl али тəхсилин нə дэрəчэдə сəрбəст олуб-олмамасы дигтэт мэркəзиндə олмалыдыр, Өзəl али тəхсилин сəрбəстлији бир чох өлкэлəрдə демократијанын олуб-олмамасы факты илə бəрəбэрлəшдирилир. Белə сəрбəстлик олмајан јердə јүксək инкишаф сəвијјесиндэн данышмаг садөлөвһлүк оларды. Азəрбајчанда Өзəl али тəхсил нə дэрəчэдə сəрбəстдир:

1. Əкəр дөвлət тəхсил стандартларынын һазырланмасы (али тəхсилдə дə) тəсдиги вə тэтбиги гəјдалары мұвафиг ичра һакимијјəти органы тэрəфиндэн мұјјэн едилирсə¹ (Тəхсил Гануну, 1999, маддə 8.3.);

2. Тəхсилин мəзмуну мұвафиг ичра һакимијјəти органынын һазырладыгы нүмүнəви тəхсил програмларына ујғун мұјјэнлəшдирилирсə (маддə 28.3);

3. Тəдрис планлары (маддə 28.5), тəхсилин форма вə пиллəsi (маддə 16.2) мұвафиг ичра һакимијјəти органы тэрəфиндэн тəсдиг едилирсə;

4. Тələбə гəбулу мұвафиг ичра һакимијјəти органынын мұјјэнлəшдирдији гəјдаја ујғун һəјата кечирилирсə (маддə 17.1);

5. Гəбул планлары, ихтисаслар спектри вə с. мəсələlэр Тəхсил Назирлији, Назирлэр Кабинетиндə һəlл олунурса, һансы сəрбəстликдэн данышмаг олар?

Үмүмијјəтлə, сəрбəстлик өлчүлəринə кэрə (тəдрис програмларынын мұстəгил һəјата кечирилмəsi, тələбə гəбулу, ихтисасларын сечилмəsi вə с.) Азəрбајчан али тəхсилини Европа, Америка илə мұгајисə етсək, кэрəрик ки, ады чəкилэн өлкэлəрдə нəинки Өзəl али мəктəблэр, һəтта дөвлət али мəктəблəri Азəрбајчандакы Өзəl али мəктəблəрдэн даһа сəрбəст, даһа мұстəгилдирлэр. Доғрусу, елə Азəрбајчанда дөвлət али мəктəблəринə тəхсил ганунуна кэрə верилə билэн мұстəгиллик дə Өзəl али мəктəблəрин мұстəгиллијиндэн чохдур. Тəхсил Ганунунун (1999) 26-чы маддəсинə дигтэт јетирək: "... Бə'зи али мəктəблэрə мухтаријјət һүгугу верилə билэр. Мухтаријјət һүгугу алмыш али мəктəбин ашағьдакы əлавə һүгуғлары вардыр: тəхсилин мəзмунуну габагчыл өлкэлəрин тəхсил стандартларына ујғун мұјјэн етмək; дөвлət сифаришини нəзэрə алмагла тələбə (бакалавр, макистр, дипломлу мұтəхəссис) вə аспирант, докторант гəбулу планларыны мұјјэнлəшдирмək; мұстəгил тələбə, аспирантура вə докторантураја гəбул апармаг; өз елми адларыны тə'сис етмək вə вермək вə с."

Садаладыгларымызын һамысыны өзәл али мөктәбин өзәзинә, “мүвафиг ичра һакимијјәти” көрүр. Бунунла да мухтаријјәт верилмиш дәвләт али мөктәбин, јохса өзәл али мөктәбин мүстәгил олмасы тамамилә ајдын олур.

Әкәр мухтаријјәт верилән дәвләт али мөктәбләри јаддан чыхарыб садәчә өзәл али мөктәбләрлә дәвләт али мөктәбләрини мүгајисә етсәк, бура да өзәл али мөктәбләрдә һеч бир хүсуи өзәллијин олмадығыны көрәрик (Тәләбә гәбулу ТГДК тәрәфиндән апарылып, тәдрис програмлары Тәһсил Назирлији тәрәфиндән тәсдиг олунур, ихтисаслар Тәһсил Назирлији тәрәфиндән сечилир, тәсдиг олунур вә с.). Беләликлә, дәвләтин “гејри-дәвләт” дамғасы вурдуғу өзәл али мөктәбләр, сән демә, әслиндә, елә “дәвләтин имиш”.

Белә олан һалда, бәс нәдир өзәл али мөктәбләрә дәвләт тәрәфиндән бу өкәј мүнасибәт?!

“Өзәл университетләрин дәвләтдән һеч бир јардым алмадан Азәрбајчанда али тәһсили инкишаф етдирмәләринә вә беләчә, әслиндә, дәвләтә көмәк етмәкдә олдугларына бахмајараг, онларын һөкүмәтдән көрдүјү мүнасибәт дүшмәнчилик вә гәрәзлә долудур. Үмумијјәтлә, Азәрбајчанда өзәл университетләрлә дәвләт арасындакы мүнасибәтләр мүәммалыщыр вә давамлы олараг дәјишмәкдәдир”² (Ray Mc.Ghee, 1999. - Сәһ.46).

Америкалы бир тәдгигатчынын Азәрбајчанда дәвләтлә өзәл тәһсил арасында мүнасибәти белә гижмәтләндирмәси һеч дә сәбәбсиз дејил вә һамымызы дәриндән дүшүнмәјә вадар етмәлидир.

Өзәл университетләрә белә гејри-доғма мүнасибәтдән сәһбәт кедәндә, әслиндә, әсасән, бу али мөктәбләрдә мадди-техники базанын олмамасы, профессор-мүәллим һеј’әтинин дәвләт али мөктәбләрдән дә’вәт олунмасы, тәдрис просеси сәвијјәсинин ашағы олмасы, бу али мөктәбләрин јалныз шәхси газанч мөгсәдилә јарадылмасы, өзәл али мөктәбләрин сајынын һәддиндән чоһ олмасы кими амилләр өн плана чәкилир.

Бүтүн бу амилләрин һәр бири әтрафында өзәл али мөктәбләрин фәалијјәтинин тәһлилинә нәзәр јетирәк:

1. Тәбии ки, мадди-техники базасы олмајан бир али мөктәбдә јүксәк сәвијјәли тәдрисдән вә тәһсилдән данышмаг олмаз. Амма ән “точаман” өзәл али мөктәбин јалныз 8 јашы олдугуну нәзәрә алсаг, бу али мөктәбләрдән 60-70 јашлы дәвләт али мөктәбләриндә мөвчуд олан мадди-техники базаны тәләб етмәјин дә һәләлик реал олмадығыны гәбул етмәлијик. Дикәр тәрәфдән дә, бу али мөктәбләрдән биринә доғма (дәвләт али мөктәбләриндә мөвчуд мадди-техники база дәвләт бүдчәсиндән ајрылан вәсаит һесабына гурулмушдур), башгаларына олан өкәј мүнасибәт дә мадди-техники базанын “јаваш ирәлиләмәсини сүр’әтләндирән” амилләрдәдир. Ирәли сүрүлән бу фикрин там объектив олдугуну нәзәрә алмагла гејд етмәлијик ки,

һәтта белә бир чәтин шәраитдә бә'зи өзәл али мәктәбләр мадди-техники база саһәсиндә хејли ишләр көрмүшләр.

Бир чох өзәл али мәктәбләрин ("Хәзәр", "Тәрб", "Тафтаз", "Бакыда Америка Университети", "Тәфәккүр" университетләри вә с.) јарашыплы, төмиз вә кениш аудиторијалары олан, мүасир аваданлыларла төһбиз олунамүш бинасы вар, бу али мәктәбләр сон модел компүтерләрден (Интернетә гошулмагла) тәдрис просесиндә истифадә едир, зәнкин китабханаја маликдир.

Садаланан бу чәһәтләрә малик олан али мәктәби мадди-техники базанын олмамасында күнаһландырмаг нә гәдәр дүзкүндүр?

Мадди-техники базанын олмамасы чох вахт тибб үзрә мүтәхәссисләр һазырлајан өзәл али мәктәбләрин үнванына сејләнир. Бурада да мәсәләни сакитчә төһлил етмәк бу фикрин доғру олмадығыны көстәрир. Әкәр һәр һансы өзәл али мәктәбдә тибби кадрларын һазырланмасы ганун чәрчивәсиндәдирсә, нәдән бу али мәктәбләрә дәвләтин сәһијјә мәркәзләриндән (поликлиникалар, хәстәханалар, клиникалар вә с.) база кими истифадә етмәјә ичазә верилмәсин? Ахы өзәл али мәктәбләр дә бу өлкә үчүн мүтәхәссисләр һазырлајыр. Бурада, јә'ни тибб мәсәләсиндә өзәл али мәктәбләрин база проблеминин олмасы (әслиндә, белә бир проблем јохдур, чүнки али мәктәбләр лап пис һалда Сәһијјә Назирлијинин табелијиндә олмајан хәстәханаларла, клиникаларла мүтавилә бағлајырлар) јенә дә дәвләтин өзәл төһсилә өкеј мүнәсибәтинин нәтичәси кими гијмәтләндирилмәлидир.

Бурада белә бир мәгама да тохунмаг лазымдыр. Һазырда өлкәдә фәалијјәт көстәрән 17 өзәл али мәктәбин һеч бириндә һәрби кафедра јохдур. Өзәл али мәктәбләрин әксәријјәтинин һәрби кафедра јарадылмасына ичазә верилмәси үчүн мүхтәлиф дәвләт органларына, о чүмләдән Азәрбајҗан Республикасы Мүдафиә Назирлијинә мүрачигәтләринә бахмајараг, бу мәсәлә һәлә дә һәлл едилмәмишдир. Ајдындыр ки, һәрби кафедраларын олмасы төләбәләрин даһа һармоник, вәтәнпәрвәр вә өлкәмизин мүдафиәсинә һазыр олан али төһсилли мүтәхәссисләр кими јетишимәси просесинә өз мүсбәт тә'сирини көстәрир. Әкәр нәзәрә алсаг ки, һәрби кафедраларын јаранмасы илә бағлы хәрчләр өзәл али мәктәбләрин өзләри тәрәфиндән өдәниләчәк, онда бунун дәвләт бүдҗәсинә хејри бахымындан да нә гәдәр сәрфәли олдуғуну көрәрик. Дикәр тәрәфдән тәбиидир ки, һәрби кафедра јарадылачаг өзәл али мәктәбләрдә дәрсләри бу күн дәвләт али мәктәбләриндә дәрс дејән мүтәхәссисләр апарачаг. Бу бир тәрәфдән һәмин дәрсләрин сәвијјәсинин даһа да јахшылашмасына (чүнки чохајлы һәрби мүтәхәссисләр ичәрисиндән аз сајда вә ән јахшылары сечилиб мүхтәлиф али мәктәбләрә до'вәт олуначаг), дикәр тәрәфдән дә һәмин мүәллим ордусунун һәјат сәвијјәсинин јүксәлмәсинә кәтириб чыхарачаг. Бәс белә олан һалда өзәл али мәктәбләрдә һәрби кафедранын олмамасыны нә илә изаһ етмәк олар?

Әсас фикир белә бир мүддәә үзәриндә чәмләшир ки, Азәрбајчан кими кичик бир өлкәдә чохсајлы һәрби кафедраларын олмасына еһтијач јохдур. Лакин бу мүддәә о вахт өзүнү доғрулда биләрди ки, өзәл али мәктәбдә һәрби кафедраларла бағлы дәвләт мүәјјән хәрч чәкмәли олсун. Әкәр дәвләт белә хәрчдән кәнарда галырса, онда өзәл али мәктәбдә теләбәләрин һәрби билик вә вәрдишләрә јијәләнмәк истәји нијә киминсә хошуна кәлмәсин? Һәлә ону да геј едәк ки, бу јолла дәвләт хејли пул да газана биләр. Белә ки, өзәл али мәктәбләрә дәвләт али мәктәбләриндә мөвчуд олан һәрби базадан истифадә етмәјә ичазә верилә биләр вә бунун үчүн һәмин дәвләт али мәктәби ичарә һаггы ала биләр. Белә олан һалда истәнилән өзәл али мәктәб һеч әләвә хәрч чәкмәдән бу хидмәтдән истифадә едәр вә өзүндә хүсуси база гурмаға күлли мигдарда хәрч чәкмәз. Чүнки мөгсәдимиз өзәл али мәктәбләри “әләвә хәрчә салмаг” јох, өлкә үчүн һәрби билик вә вәрдишләрә јијәләнмиш кадрлар һазырламагдыр. Дикәр тәрәфдән әкәр теләбә онсуз да 4-5 ил али мәктәбдә охујурса, онун һәрби билик алмасынын кимә зијаны олачаг?!

Әкәр мөсәлә, доғрудан да, һәрби кафедраларын чох олмағынын гаршысыны алмагдадырса, онда белә кафедраларын јалһыз бир секторда, али тәһсилин дәвләт секторунда чәмләшмәсини нә илә изаһ етмәк олар? Дүшүнүрәм ки, сағлам мәнтиг вә объективлик бахымындан бу чаваб јенә өзәл али тәһсилә олан өкеј мүнәсибәтә сөјкәнир.

2. Профессор-мүәллим һеј’әтинин, әсасән, дәвләт али мәктәбләриндән дө’вәт олунмасы исә чох тәбии һалдыр. Чүнки, ониликләрдә Азәрбајчанда јалһыз дәвләт али мәктәбләри мөвчуд олмушдур вә тәбии ки, бүтүн мүтәхәссисләр дә бурада топланмышдыр. Лакин бу һеч дә о демәк дејил ки, бурада топланан мүтәхәссисләр мөһз елә дәвләт али мәктәбиндә отурараг чөмијјәтә хидмәт етмәлидирләр. Ахы өзәл университетләр дә бу чөмијјәт үчүн кадрлар һазырлајыр. Одур ки, һәр һансы дәвләт али мәктәбиндә ишләјән мүәллим, өз истәјиндән асылы олараг, өзәл али мәктәбдә дә ишләјә биләр вә бу һаллар сон вахтлар өзүнү даһа ачыг бүрүзә верир. өзәл али мәктәбләрдә мүәллимин сәмәрәли ишләмәси үчүн шәраитин дәвләт али мәктәбиндәкиндән пис олмадығыны, чох заман исә хејли јахшы олдуғуна көрә бир сыра мүәллимләр иш јери олараг мүәјјән өзәл али мәктәби сечирләр. Одур ки, өзәл али мәктәбләрдә маашын јүксәк олмасы, мүәллимләрә сәрбәстлијин верилмәси (тәдрис програмынын јеринә јетирилмәси бахымындан) вә с.-лә бағлы артыг бир чох өзәл али мәктәбләрин өз мүәллим континкенти формалашмышдыр. Бунлар, әсасән, јерли мүәллимләрдән вә харичдән дө’вәт олунмуш мүтәхәссисләрдән ибарәт олур. Мөсәлән, “Хәзәр”, “Тәрб”, “Бақыда Америка Университети”ндә, демәк олар ки, һәр се-

мәстр 6-10 харичи мүәллим чалышыр. Бурада өзәл университетләрин бир ролуну да вурғуламаг лазымдыр.

Мә'лумдур ки, АЕА-да узун илләр тәдгигатла мәшгул олмуш, һазырда исә демәк олар ки, ишсиз галмыш чох савадлы, өз тәчрүбәләрини төләбәләрә вермәклә тәдрисә бөјүк хејир верә биләчәк кадрлар тошлашыб. Өзәл али мәктәбләр белә кадрлары чәлб едир, онлардан бә'зиләри дәрс просесиндә фәал иштирак елир, бә'зиләри исә университетләрин нәздиндә олан елми-тәдгигат институтларында, мүхтәлиф тәдгигат мәркәзләриндә, елми журналларын нәшриндә өз хидмәтләрини кәстәрирләр. Белә кадрларын потенсиальындан өзәл университетләрин истифадә етмәси бунларын өзләри үчүн дә, университет үчүн дә, үмумиликдә тәһсил үчүн дә јалныз бөһрә верә биләр вә бу чәһәти јалныз алгышламаг лазымдыр.

3. Тәдрис просеси сәвијјәсинә кәлдиқдә исә гејд етмәлијик ки, габагчыл өзәл али мәктәбләрдә тәдрисин сәвијјәсинин ашағы олмасындан данышмағын һеч бир әсасы јохдур. Бу тәһсил очагларынын бир чохунда тәдрис просеси һәм форма, һәм дә мәзмун бахымындан Советләр Биријинин тәһсил системинә сөјкәнән вә бу күн дә али мәктәбләрин әксәријјәтиндә (дөвләт вә ја өзәл) мәчбури һәјата кечирилән ән'әнәви тәдрис просесиндән, демәк олар ки, тамамилә фәрглидир.

Бир сыра өзәл университетләрдә әксәријјәт ихтисаслар үзрә дүнјада мәшһур, габагчыл университетләрин тәчрүбәси нәзәрә алынараг јени тәдрис програмлары ишләниб һазырланмышдыр. Јерли мүәллимләрин вә мүхтәлиф өлкәләрдән дә'вәт олунмуш (бунларын бә'зиләри али мәктәбләрин өзләри тәрәфиндән дә'вәт едилир, бә'зиләри исә мүхтәлиф грант-мүсабиғәләрин галиби кими кәлирләр) танымыш мүтәхәссисләрин ишә чәлб олунмасы илә бу јениләшмиш тәдрис програмлары чох мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирилир.

Өлбәттә мүхтәлиф инсанлар арасында (о чүмлөдән тәһсили идарәетмә органларында олан) бу һалы, јә'ни тәдрис план-програмларында дөјишиклик едилмәси һалыны бә'зән чатышмазлыг кими гәбул едәнләр дә тапылыр.

Бу һагда "Азәрбајҗан" Университетинин ректору, профессор Сәләһәддин Хәлилов јазыр: "Өлкәмизин мүстәгиллији бир сијаси акт олараг һәјата кечсә дә, биз һәлә әсасән совет дөврүндә һазырланмыш тө'лиматлары рәһбәр тугуруг. Тәһсил саһәсиндә чидди дөјишикләр едилмәсинә һәлә сһтијатла јанашырыг. Иш о дәрәчәјә чатыр ки, Тәһсил Назирлијинин али мәктәбләри јохлајан комиссијасы тәдрис планларында илбәил дөјишиклик едилмәсини бөјүк нөгсан һесаб едир. Куја совет дөврүндә олдуғу кими, јенә дә төләбә гәбул оларкән һансы тәдрис планы тәсдигләнибсә, ахырадәк һәмин план үзрә охумальдыр вә бура һеч бир дөјишиклик едилә билмәз.

Өлбәттә бу һәм җәмијјәтин, һәм дә шуурларын һәр ил дејил, һәр күн јениләшдији вахтда “бешиллиқ тохунулмаз план” әсасында ишләмәк тәләби кечмиш гајда-тануларын бизим тәһсил мә’мурларынын бејниндә чох дәрин из салдығындан ону силмәјин асан олмајачағындан хәбәр верир”³. (Сәләһәддин Хәлилов, 1998).

Үмумијјәтлә, кечмиш Советләр бирлијинин тәркибиндән ажрыларат мүстәгилләшмиш өлкәләрин әксәријјәтиндә, о чүмләдән Азәрбајҗанда да “Совет ирси бир сыра көклү дејишикликләрин јолунда психолоји манеәдир” вә һәлә дә бир чох тәһсил ислаһатчыларынын бејниндә кечмиш нүмунәләр илишиб галыбдыр”⁴ (Education and Society in the new Russia, 1994).

Үмумијјәтлә, тәдрисин сәвијјәси тәдрисин нечә һәјата кечирилмәсилә јанашы, тәләбәнин билијинин нечә гүјмәтләндирилмәси просесиндән дә чох асылыдыр. Бу бахымдан, мәсәлән, Хәзәр Университетиндә тәтбиғ олуан вә кредит системинә сәјкәнән гүјмәтләндирмә системи дәвләт али мәктәбләриндә тәтбиғ олуан гүјмәтләндирмә системи нисбәтән тәләбәнин билијини даһа чидди вә объектив гүјмәтләндирмәјә имкан верир вә тәләбәләр чох чидди сурәтдә сечмә просеси кечәрәк мә’зунлуға кәлиб чыхырлар. Тәсадүфи дејил ки, габагчыл өзәл али мәктәбләрин тәләбәләринин бејүк һиссәси һәлә охудуғу мүддәтдә јүксәк маашлы ишләрдә чалышыр вә чох һалларда онлар аиләләринин әсас газанч кәтирәнләридир. Бүгүн булар бу али мәктәбләрдә тәдрис просесинин ашағы сәвијјәдә олмасыны дејил, әксинә, чох јүксәк сәвијјәдә гурулмасыны сүбут едир.

4. Өзәл али мәктәбләрин сајынын чох олмасы фикрини дә тәһлил етмәјә еhtiјач дујулур.

Бу күн Азәрбајҗанда 17 өзәл, 28 дәвләт али мәктәби вар. Әкәр 7 милјона јахын әһалиси олан бир өлкәдә 17 рәгәми бејүк һесаб олуурса, 28 рәгәми даһа бејүк рәгәм кими нараһатлығ доғурмалыдыр. Игтисади дуруму чох да јүксәк олмајан өлкәмиздә тәһсилә бүдчәдән кифајәт гәдәр вәсаит ажрыла билмир. Белә бир шәрайтдә өзәл али мәктәбләрин дәвләтә хүсуси кәмәји дәјир. Белә ки, өзәл али мәктәбләр кениш гејри-бүдчә вәсаитләрини чәлб едир вә бу да дәвләтә өзәл бөлмә вәсаитәсилә бүдчә хәрчләрини тәнзимләмәјә имкан верир вә беләликлә, дәвләтин тәһсиллә бағлы бүдчә чәтинликләри јүнкүшләшир.

Әкәр нәзәрә аһсаг ки, әксәријјәт өлкәләрдә дәвләт өз бүдчәсиндән өзәл тәһсилә дә вәсаит ажырыр, онда өзәл тәһсилин бу күнкү формада варлығынын Азәрбајҗан үчүн нә гәдәр сәрфәли олдуғуну көрәрик. Белә олан һалда дәвләт өзәл университетләрә јалһыз “чох сағ ол” демәлидир.

Кәлин бир аһлыға белә бир һалы тәсәввүр едәк ки, өлкәмиздә дәвләт али мәктәбләри јохдур. Фәалијјәт кәстәрән бүтүн али мәктәбләр өзәлдир вә булар дәвләтдән неч бир вәсаит алмырлар. Беләликлә, дәвләт бүдчәдән

Һеч бир вәсаит вермәдән вәтәндашларынын бүтүн тәһсил мәсәләләрини һәлл едир. Әлбәттә, бу мәсәләҗә бурада јазылан гәдәр садә јанашмаг олмаз. Лакин бу фикир өзәл тәһсилин ролуну дүзкүн гүјмәтләндирмәк үчүн бир истигамәтвечи фикир кими сөјләнилик.

О ки галды өзәл университетләрин сајынын тәнзимләnmәсинә, бурада әсас мәсәлә зорла дејил, ганунла һәлл олунмалыдыр. Тәбии ки, өзәл али мәктәбин јаранма, ләғв олунма, дәвләтдән јардым алма вә бу јардымын дајандырылма механизми јохдурса, тәнзимләмә просеси чох чәтин олачаг.

Она көрә дә бу күн өзәл университетләрин сајыны нечә азалтмаг һаггында дејил, јухарыда көстәрилән механизмин һазырланмасы һаггында дүшүнмәк лазымдыр. Белә олан һалда јени, зәиф өзәл али мәктәбләр јаранмаз вә мөвчуд зәифләр исә тәбии јолла арадан чыхарылар. Күчлү өзәл университетләрин мөвчудлуғу исә мүхтәлиф фикирләрә бахмајараг, дәвләтин јалныз хејринәдир вә дәвләт тәрәфиндән дәстәкләнмәлидир вә инанырыг ки, белә дә олачагдыр.

Үмумијјәтлә, өзәл университетләрин сајынын азалдылмасы мәсәләсинин гаршыја гојулмасы өзү дүзкүн дејил. Бу просес јалныз тәбии јолла һәјата кечмәлидир.

Әкәр али мәктәбләрин үмуми сајынын азалдылмасындан сөһбәт кедирсә, бу заман јалныз өзәл университетләр дејил, дәвләт али мәктәбләри дә тәһлил олунмалыдыр. "... һамы бир ағыздан дејир ки, бизә бу гәдәр али мәктәб лазым дејил. Бу фикри сөјләјәнләр әсасән өзәл али мәктәбләрин чохлуғуна ишарә едирләр. Амма бизә елә кәлир ки, дәвләт илк нөвбәдә өзүнә мәхсус олан али мәктәбләрин сајыны азалтмалыдыр"⁵ (Әкрәм һәсәнов, 1999).

Дәвләт али мәктәбләринин сајынын тәнзимләnmәси, идарәтмәдә формасы дејишиклији тәчрүбәсинә һәлә Совет тәһсил системиндә дә раст кәлинирди. Мәсәлән, 1987-чи илдә ССРИ тәһсил назиринин 30 октјабр 1987-чи ил тарихли 767 сајлы әмрилә Халг Тәсәррүфаты Институтунун фәалијјәти институт кими дајандырылды вә онун әвәзиндә Ленинград Малијјә-Игтисад Институтунун филиалы јарадылды. О заман бу аддым институтун фәалијјәтинин сәмәрәләшдирилмәси бахымындан атылмыш аддым кими гүјмәтләндирилди. Мәсәлән, о вахт бу аддымын дүзкүн олуб-олмамасында дејил, садәчә дәвләт али мәктәбләринин тәнзимләnmәси мәсәләсинин дигтәт мәркәзиндә олмасындадыр.

5. Өзәл али мәктәбләрин газанч әлдә етмәк мәсәләсинә кәлдикдә исә гејд етмәк лазымдыр ки, үмумијјәтлә, газанч әлдә етмәк үчүн һәр һансы бир дүзкүн ишин гурулмасы һеч дә гәбаһәт вә ја чинајәт сајылмамалыдыр. Лакин конкрет олараг өзәл тәһсил очагларындан данышсаг, гејд етмәлијик ки, јухарыда көстәрилдији кими, өзәл тәһсил мүәссисәләри әсасән нормал

вә хусуси һалларда жүксәк сәвијјәли мүәллим контингентни јыға билмишдирсә, жүксәк сәвијјәли тәдрис просеси һәјата кечирирсә, нормал маддир-техники база јарада билмишдирсә, жүксәк сәвијјәли мүтәхәссис һазырланмасы јолунда дәвләт али мәктәбләриндән нәинки кери галмырсә, хусуси һалда бу иши даһа жүксәк сәвијјәдә јеринә јетирирсә, һәтта ән зәиф өзәл али мәктәб белә ән јахшы дәвләт али мәктәбинә нисбәтән даһа кениш вә фајдалы бејнәлхалг әлагәләр гура билирсә, демәк олар ки, бүтүн өзәл али мәктәбләр гачгын, көчкүн, шәһид аиләләриндән олан өвләдларымыза күзәштли вә чох һалларда пулсуз али тәһсил верирсә, бу али мәктәбләри шәхси газанч әлдә етмәк мөгсәдилә јаранмагда күнаһландырмаг һансы мәнтигә ујғун кәлир?! Әлбәттә, өзәл университетләрдән данышанда мүтләг онлары да бир-бириндән фәргләндирмәк лазымдыр. Истәр јахшы мә'нада, истәрсә дә пис мә'нада бүтүн мөвчуд өзәл али мәктәбләр һаггында (елә дәвләт али мәктәбләри һаггында да) үмуми фикир сөјләмәклә һеч вахт бу сәһдә мөвчуд вәзијјәти там объектив шәрһ етмәк олмаз.

“Мүстәгилликдән сонра Азәрбајчанда сүр'әтлә јайылан өзәл али тәһсил мүәссисәләринин дә бөјүк бир гисми, тәәссүф ки, пул гаршылығында “диплом үјүдән дәјирман” вәзијјәтинә кәлмишдир. Анчаг бунларла јанашы, бир чох бөјүк университетләрдән көркәмли елм адамларыны өзүнә чәлбәдән вә чох мөһсулдар академик програмлар јаратмаға мүјәссәр олан бир сыра өзәл университетләр дә мөвчуддур. Онларын башчылары исә жүксәк идејалара бағлы олан вә өлкәнин парлаг кәләчәјинә инанан инсанлардыр”⁶ (Ray McGHEE, 1999) Мәнчә, америкалы тәдгигатчынын бу фикри Азәрбајчанда өзәл бөлмәјә объектив бир бахышдыр.

Өзәл университетләрин бир чоһу (“Хәзәр”, “Тәрб”, “Гафгаз”, “Бақыда Америка Университети”, “Азәрбајчан”, “Одлар јурду”, “Тәфәккүр” университетләри) кениш бејнәлхалг әлагәләр јаратмышлар. Бу бејнәлхалг әлагәләрин нәтичәси олараг, көстәрилән али мәктәбләрдән јүзләрлә тәләбәләр АБШ, Инкилтәрә, Франса, Һолландија, Түркијә, Италија, Австралија вә с. кими харичи өлкәләрин ән габагчыл али мәктәбләриндә тәһсил алмыш вә ја тәһсилләрини давам етдирмәкдәдирләр. Бу тәләбәләр мүјјән мүддәтдән сонра Азәрбајчана дөнүр вә мүхтәлиф сәһәләрдә чалышараг өлкәмизин дүнјаја говушмасы просесинә өз мүсбәт тә'сирини көстәрирләр. Бу сәдә мисал өзәл университетләрин газанч мөгсәдилә јох, мөһз онларын Азәрбајчан үчүн дүнја стандартлары сәвијјәсинә чаваб верә билән (бурада инкилис дилинин ролу хусуси вургуланмалыдыр) мүтәхәссисләр һазырланмасы ролуну вургулајан чәһәтләрдән јалныз биридир.

Өзәл университетләрин әксәријјәтиндә нәшријјат вә мөтбәә фәалијјәт көстәрир. Бурада университетин дәрс просесиндә лазым олан материаллар, дәрсликләрлә бәрәбәр, танынмыш шаир вә јазычыларын, елм адамларынын

өксәријјәтинин әсәрләри ишыг үзү көрүрләр. Әксәријјәт һалларда бунлар мүәллифләрә ярдым характери дашыҗыр. Бир сыра университетләрдә гәзет вә елми журналлар нәшр олунур. Бир елми журналга исә нә гәдәр әмәк вә вәсаит сәрф олундуғуну сөйләмәјә еһтијач јохдур. Мәсәлән, Хәзәр Университетиндә “Хәзәр ријазиијат журналы”, “Азәрбајҗаншүнаслыг”, “Азәрбајҗан археолокијасы” журналлары, Гәрб Университетиндә “Тәкамүл” журналы, “Азәрбајҗан” Университетиндә “Ипәк јолу” журналынын чап олунмасы вә с. ону көстәрир ки, габагчыл өзәл университетләр јалныз кадр һазырланмасы јолу илә дејил, мүхтәлиф саһәләрдә тәдгигата тәкан вермәклә дә чәмијјәтә өз хидмәтини көстәрир. Бу мә’нада көстәрилән университетләр артыг чидди тәдгигатла мәшғул олан арашдырма јөнүмлү университет олмагла истәкләрини ајдын бирузә верирләр.

Ајдындыр ки, чидди тәдгигатла мәшғул олмајан бир университет јүксәк зирвәләр фәтһ едә билмәз. Бу бахымдан бизим габагчыл өзәл университетләримизин тутдуғу тәдгигат јөнүмлү јол тәдгирәлајигдир.

Өзәл университетләр индијә гәдәр 100-дән чох конфранс, симпозиум вә көрүшләрин тәшкилатчысы олмушлар. Белә кениш миғјаслы, бир чох һалларда бејнәлхалг тәдбирләрин кечирилмәсинин нә гәдәр бөјүк вәсаит һесабына баша кәлдији, јәгин ки, һеч кимдә шүбһә доғурмур. Бүтүн бунлар үмумиликдә өлкәмиздә елмин, мәдәнијјәтин инкишафына хидмәт едир вә бу саһәдә өзәл али мәктәбләр дәвләт али мәктәбләринә нисбәтән хејли фәал иштирак едирләр.

Бу садаланан амилләр өзәл университетләрин көрдүјү ишләрин јалныз кичирик бир һиссәсидир. Одур ки, елмин, мәдәнијјәтин, бүтөвлүкдә мүхтәлиф саһәләрдә чәмијјәтин инкишафына өз тәһфәсини верән өзәл али мәктәбләрә нәинки доғма мүнәсибәт бәсләнилмәси, еләчә дә онлара дәвләт тәрәфиндән көмәк көстәрилмәси вахты кәлиб чатмышдыр.

ӘДӘБИЈАТ:

1. Тәһсил һаггында Азәрбајҗан Республикасынын Гануну (лајиһә) // “Азәрбајҗан” гәзети, 5 март 1999-чу ил.

2. Сәләһәддин Хәлилов (1998).

Совет тәһсил системинин галыглары вә мүстәгил тәһсил сијасәти” // “Халг гәзети”, 18 апрел 1998-чи ил.

3. Education and Society in new Russia, (1999)

Edited by Autonomy Jones, Armon, New-London, Ehgland.

4. Әкрәм һәсәнов (1999).

Өзәл али мәктәбләр күнүн тәләбинә чаваб верирми? //

“Азәрбајҗан мүәллими” гәзети, 23, (7818), 10-16 апрел 1999-чу ил.

5. Ray Mc.Ghee (1999)

“Organizational culture in Private higher education: A case Study of a new Private University in Post-Soviet Azerbaijan”, Journal of Azerbaijani Studies, Volume 2, number 2, 1999, (p.46) Khazar University, Azerbaijan.

И. А. ИСАЕВ

Хәзәр Университети

ӨЗЭЛ АЛИ МӘКТӘБЛӘРДӘ МӘ’ЗУНЛУГ ДИПЛОМУНУН ВЕРИЛМӘСИНӘ ДАИР

Өзәл али мәктәбләрдә мә’зунлар һансы нөв диплом верилмәси мәсәләси өзәл али мәктәбләрин сәрбәстлијини көстәрән әсас амилләрдәндир.

Азәрбајҗан Республикасы Тәһсил Ганунунда дејилир: “Тәһсил мүәссисәләри мә’зунларына һәмнин тәһсил мүәссисәсини битирмәләри, алдылары ихтисас вә онун дәрәчәси барәдә ваһид формада тәһсил һаггында дәвләт сәнәди верир. Тәһсил һаггында дәвләт сәнәдинин нүмунәсини мүвафиг ичра һакимијјәти органы тәсдиг едир” (Тәһсил һаггында Азәрбајҗан Республикасынын Гануну (лајиһә). Маддә 29.1 // “Азәрбајҗан” гәзети, 5 март 1999-чу ил).

Өзәл университетләрин мә’зунларына “мүвафиг ичра һакимијјәти” тәрәфиндән һазырланмыш дипломун верилмәси узун мүддәт мүбаһисәләрә сәбәб олмушдур вә бу мүбаһисә инди дә давам етмәкдәдир. Өзәл университетләрин рәһбәрләри арасында да бу мәсәләјә мүхтәлиф бахышлар вар. Белә ки, бир сыра өзәл университетләрдә мә’зунлар мәһз ваһид формалы дәвләт дипломларынын верилмәси фикри дәстәкләнир, диҗәр өзәл университетләр исә мә’зунларына өз дипломларынын верилмәсини јеканә дүзкүн јол һесаб едирләр.

Бу барәдә Хәзәр Университетинин ректору, профессор Һамлет Исаханлы јазыр: “Мәкәр дүңјада олдуғу кими, һәр али мәктәб өз дипломуну (минимум көстәричиләрә чаваб вермәк шәртилә) версә, бу даһа дүзкүн дејилми? Һәр али тәһсил очағы өз дипломунун архасында өзү дурсун, писи дә она аиддир, јахшысы да. Дәвләт исә зәиф, күчлү, өзәл - һамысыны ејни диплом васитәсилә ејниләшдирир. Дејәсән бәрәбәрләшдирмә, ејниләшдирмә сijasәти дүшүнчәләрдә өзүнә исти јува тапыб”¹.

Бу фикир “Азәрбајҗан” Университетинин ректору, профессор Сәләһәддин Хәлиловун јазысында да өз әксини тапмышдыр: “... Һәлә индијәдәк јахшы охујан да, пис охујан да ејни диплом алыр. Бәрәбәрчилик бәласын-

¹ Һамлет Исаханлы. Азад инсан вә чәмијјәт // “Халг гәзети”, 22-24 апрел 1998-чи ил.

дан хилас олмаг о заман мүмкүндүр ки, диплом вермиш төһсил мүәссисәси мә'зунун сонракы фәалијјәтиндә үзә чыхан чатышмазлыглар үчүн мәс'улијјәт дашысын¹.

Шүбһәсиз ки, али мәктәб гејд олунан мәс'улијјәти о вахт даһа чоһ һисс едир ки, мә'зуналарына өз дипломуну вермиш олсун. Гејд едилдији кими, бу мәсәлә јажшыја да, писә дә вә ејни заманда, бүтүн али мәктәбләрин мә'зуналарына ејни көзлә бахылмасы кими зәрәрли бир һалын гаршысыны алар вә диплому өзүнү доғрултмуш, башга сөзлә јалһыз лајигли мә'зуналар диплом вермиш али мәктәбләрин һөрмәти артмыш олар. Бу да өлкәдә јүксәк сәвијјәли кадр һазырлығы просесинә сөзсүз ки, өз мүсбәт тө'сирини көстәрәр.

Јухарыда гејд етдик ки, бир сыра өзәл али мәктәбләрдә мә'зуналар мәһз дәвләт дипломунун верилмәси фикри дәстәкләнир. Дүшүнүрәм ки, бурада мәгсәд өзәл али мәктәбләрин һәлә "там өзәл" олмадығы бир шәраитдә "дәвләт али мәктәби" имичиндән истифадә етмәкдир. Көрүнүр, бу өзәл али мәктәбләр дәвләт али мәктәбләрлә рәғабәтдә галиб чыхачагларына чоһ да инанмыш вә "мән дә мә'зуналарыма дәвләт диплому верирәм" дејәрәк јенә дә бәрәбәрләшдирмә вә ејниләшдирмә сијасәти јеридир вә, бсләликлә дә, өзәл төһсилин һәлә чәмијјәтдә там бирмә'налы гаршыланмадығы һалда өзүнү мүөјјән мә'нада сығорта едир.

Үмумијјәтлә, дунја тәчрүбәсинә нәзәр салсаг көрәрик ки, нәинки өзәл али мәктәбләр, һәтта дәвләт али мәктәбләри дә һәрә өз дипломуну верир. Көрүнүр кәләчәкдә биз дә буна кәлмәли олачағыг. Һәләлик исә вәзијјәтдән чыхыш үчүн белә бир мәсәләјә дә мүрачиәт етмәк олар. Мүмкүндүр ки, мә'зуналар дәвләт диплому вә али мәктәбин өз дипломуну көтүрмәк тәклиф едилсин. Гој мә'зун өз истәјиндән асылы олараг бу дипломлардан өзү үчүн даһа јарарлысыны сечсин. Гејд едәк ки, белә бир метод Хәзәр Университетиндә артыг 3 илдир ки, тәтбиг едилир. Статистика үчүн гејд едәк ки, һәләлик 297 мә'зундан јалһыз 67-и дәвләт дипломуна көтүрмәјә үстүнлүк вермишдир. Мә'зуналарын әксәријјәти "әкәр дәвләт диплому истәсәјдим, кедиб дәвләт али мәктәбиндә охујардым" дејәрәк өз сечимини едир. Әлбәттә, бу мәсәләдә һәр һансы өзәл университетин өлкәмиздә вә еләчә дә бејнаһалг аләмдә газандығы һөрмәт бејүк рол ојнајыр, онун дипломуна даһилдә вә һаричдә олан мүнасибәт диплом сечиминдә әсас амилә чеврилир.

Бу мәсәләдән данышаркән бир шеји дә унутмамаг лазымдыр. Мә'лумдур ки, өлкәмиздә мә'зуналар 2 сәвијјә диплом верилир - ади вә фәрглән-

¹ Сәләһәддин Хәлилов. Совет төһсил системинин галыглары вә мүстәгил төһсил сијасәти // "Халг гәзети", 15 апрел 1998-чи ил.

мә. Дүшүнүрәм ки, бу тип фәргләндирмә истәји вәзијјәти там объектив әкс етдирмир вә нәинки күчлүнү зәифдән, һәтта күчлүнү күчлүдән вә зәифи зәифдән дә фәргләндирмәк лазымдыр. Бу бахымдан Жәзәр Университетиндә тәтбиг олуан вә артыг бә'зи башга университетләрин дә ("Гәрб", "Одлар јурду") марағына сәбәб олмуш фәргләндирмә методу дигтәләјигдир. Тәдрис програмларыны јеринә јетирмә нәтичәләринә кәрә мә'зунлара 4 сәвијјәли диплом верилир - ади, фәхри, јүксәк фәхри вә ән јүксәк фәхри. Бу сәвијјәләр чох чидди вә дөгиг критеријаларла - тәләбәнин мүвәфғәјјәт әмсалынын (GPA) һансы аралыға дүшмәсилә мүәјјәнләширилир.

$60 \leq \text{GPA} \leq 79,5$ - ади диплом

$80 \leq \text{GPA} \leq 86,5$ - фәхри диплом

$87 \leq \text{GPA} \leq 93,5$ - јүксәк фәхри диплом

$94 \leq \text{GPA} \leq 100$ - ән јүксәк фәхри диплом

Сөзсүз ки, белә фәргләндирмә методу бир тәрәфдән мә'зунларын фәргләндирмә просесини даһа да конкретләширир вә даһа объективдир, дикәр тәрәфдән исе тәләбәләрин даһа јүксәк нәтичә кәстәрмәләринә стимул верән бир әләмәтдир.